

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

О.А. Коппель, д-р іст. наук

ТЕОРЕТИЧНІ МОДЕЛІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Присвячено важливій науковій проблемі – теоретичним моделям дослідження глобальних політичних процесів. Особливу увагу приділено парадигмам дослідження та сучасному стану розробки цієї проблеми.

The article is dedicated to the one of the most important problems – theoretical models of investigation of global political processes. Special attention is paid to investigation methods and up-to-date status of problem development.

Дослідження глобальних політичних процесів як базового предмета аналізу передбачає поєднання певних парадигм – тобто прийнятих науковим співтовариством моделей постановки та розв'язання проблем, які забезпечують існування наукової традиції. Поняття парадигми як базового елемента структури науки, яке розкриває революційний характер структури її розвитку, увів у 1962 р. Т.Кун. Він визначав парадигму як "міждисциплінарну матрицю" різного роду впорядкованих компонентів, які утворюють єдине ціле і функціонують як єдине ціле, забезпечуючи відносну повноту професійної комунікації та відносну однаковість наукових суджень. Це означає, що парадигма містить сукупність загальноновизнаних уявлень, чи модель, яка зайняла в науці провідне положення, сукупність фундаментальних елементів, які утворюють єдине правило, яке визнається в науці чи в суспільстві впродовж певного часу.

Залежно від наукової сфери, у рамках якої застосовується це поняття, його визначення відрізняються сукупністю компонентів, але загальний зміст залишається. Парадигма є еталонним розв'язанням дослідницької проблеми.

У теорії міжнародних відносин парадигму трактують як узагальнювальну теорію, що впливає з низки близьких за принципом розуміння об'єкта дослідження концепцій, логічне пояснення міжнародних відносин, що може бути використане операційно.

Таким чином, у міжнародних відносинах парадигма відіграє роль формули, її можна визначити як загальноновизнану сукупність правил, на основі яких створюються теорії, основоположні в даний проміжок часу. Сучасне розуміння історичного розвитку людства та історії міжнародних відносин передбачає поєднання кількох парадигм, які доповнюють одна одну. Це стадійність, полілінійність, поліциклічність і цивілізаційна унікальність розвитку людства.

У цьому контексті можна виокремити кілька теоретичних моделей дослідження світової історичної соціальної динаміки – світосистемну, формаційну та цивілізаційну.

Формаційна теорія – це теорія, в якій світова історична соціальна динаміка представлена у вигляді послідовної зміни стадій – суспільно-економічних формацій. Метод стадіального поділу використовувався у працях багатьох вчених, зокрема в системах Гегеля та Фур'є. У найбільш загальному вигляді він був оформлений К.Марксом і Ф.Енгельсом як узагальнення історичного досвіду країн Європи.

У формаційній теорії історичний процес уявлявся як процес послідовної зміни суспільно-економічних формацій, відмінних одна від одної перш за все за засобами виробництва і відповідних ним соціально-класових структурах. У світовій історії виокремлювались п'ять суспільно-економічних формацій – первіснообщинний лад, рабовласницька, феодальна, капіталістична та комуністична формації. Розвиток світової історії аналізувався як рух від першого безкласового суспільства (первісний лад) через суспільства класові (рабовласницьке, феодальне, капіталістичне) до нового безкласового суспільства. Цей шлях мали пройти всі народи і суспільства.

Структурне ядро формації – діалектична взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин, які зумовлюють відповідні політичну надбудову та форми суспільної свідомості. Основною формаційної теорії є модель

соціальної динаміки, яка являє собою синтез лінійно-стадіального прогресу і циклічного коловороту суспільних систем, в якому кожна формація проходить етапи виникнення, зрілості та загибелі.

Формаційному підходу притаманні монолінійність, універсальна модель історії людства, фаталізм, занадто спрощений підхід. Це, зокрема, знайшло відображення в схемі п'яти суспільно-економічних формацій. Він є неприйнятним як універсальний метод аналізу глобальних політичних процесів.

У той же час К.Марксом розроблялась ідея полілінійності, наявності різних шляхів розвитку людства. Аналізуючи форми, які передували капіталістичному виробництву, К.Маркс розглядав як паралельні азійський, античний та германський способи виробництва, виокремлюючи суспільства східного та західного типів. Кожна з трьох форм – азійська, антична, германська являють собою самостійні форми переходу до державності.

Формаційна теорія виходила з того, що у процесі суспільного життя вирішальну роль відіграють виробничі відносини, характер яких визначається формами власності на засоби виробництва. Сукупність цих виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, базис, на якому підноситься юридична й політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості.

Під базисом розумівся засіб виробництва. Надбудова – це політика, релігія, мистецтво, мораль. Вони розглядались як вторинні щодо надбудови. Критики цієї тези звертали увагу на те, що зміни в надбудові відбуваються раніше, ніж у базисі.

У радянській історіографії домінувала вульгаризована офіційна інтерпретація марксизму. Усі сторони розвитку людського суспільства розглядались у формаційних характеристиках, тобто аналізу засобу виробництва, співвідношення базису та надбудови. Ці категорії відображали взаємовідношення між економічним ладом суспільства й властивими даному суспільству формами ідеологічного й політичного життя, його державним устроєм, поширеними в ньому правовими, моральними, філософськими та релігійними поняттями й поглядами, а також організаціями та установами, в яких реалізується політична і громадська діяльність людей.

Міжнародні відносини та зовнішня політика визначались як жорстко детерміновані функції суспільних економічних стосунків. Вони мають вторинний характер, оскільки повністю визначаються внутрішніми суспільними відносинами. Формаційний підхід у міжнародних відносинах стає підґрунтям для багатьох теорій – від "перманентної революції" до мирного співіснування як принципу зовнішньої політики соціалістичної держави. Адже, як підкреслюють російські дослідники Л.Н.Ніжинський та І.А.Челишев, досвід історії, зокрема ХХ століття, свідчить, що "немає такої держави, керівники якої не прагнули б до формування та реалізації її зовнішньої політики, спираючись перш за все на визначену систему теоретико-політичних принципів або нормативних положень (тобто на те, що й полягає в основі поняття "доктрина") [1].

На відміну від формаційного, у цивілізаційному підході знайшло відображення прагнення до синтезованої, узагальнюючої підходу до дослідження світової історичної соціальної динаміки. Предмет його уваги –

не одна, будь-яка сторона людського буття, а сукупність усіх форм життєдіяльності того чи іншого суспільства – матеріальних, моральних, ідейних, культурних, релігійних в їх єдності та неподільності, розвитку та спадкоємності. Така сукупність може розглядатись як цивілізація в глобальному чи локальному розумінні.

Звернення в світовій науці та суспільній думці до цивілізаційної проблематики є свідченням зростання уваги до макровимірів історії та базисних принципів соціального устрою. У той же час воно відбувається на фоні невизначеності категоріально-понятійного апарату та концепцій, з якими пов'язується цей термін [2].

Дослідження будь-якого явища, яке є об'єктивною реальністю, передбачає виділення структурних елементів цієї реальності. Дослідження історії людства та історії міжнародних відносин вимагає з'ясування, що є первинним елементом світобудови в соціальному плані. Очевидно, що таким елементом є певні історичні спільноти людей.

Традиційно як такі спільноти розглядалися держави. На сучасному етапі все більшого поширення набуває макросоціологічний підхід, коли у вигляді таких спільнот виступають цивілізації. Серед соціокультурних феноменів сучасного світу виокремлюються стійкі системи. Вони перетинають кордони соціальних утворень, не збігаються з національними або державними ареалами. Цивілізація як регіональна, визначена у просторі та часі самодостатня та автономна система виступає одиницею осмислення глобальних політичних процесів. Історія розглядається як зміна циклів історичного розвитку. Провідну роль в історичному розвитку відіграють зміни в людині, її менталітеті, культурі, науці.

У контексті проблеми суб'єктності міжнародних відносин концепція цивілізації стає домінуючою. У науці основна увага зміщується від народів та держав на більш великі структури та процеси в масштабах цивілізацій. Міжцивілізаційні відносини досліджуються як ареал постійної і сталої взаємодії цивілізацій у визначених просторових межах у певні періоди часу. Їх дослідження дає змогу аналізу динаміки цивілізаційного розвитку всього людства в глобальному масштабі. Розуміння глобальних політичних процесів стає більш чітким, якщо єдине поле проблем буде орієнтоване двома осями – горизонтальною та вертикальною. У змістовному аспекті горизонтальна ось – це проблеми геополітики, військових конфліктів, війн, вертикальна – це культурні та духовні аспекти, проблеми антрополітики, тобто проблеми особистості, прав людини, протистояння та взаємодії культур і конфесій [3].

Цивілізаційні теорії – це теорії, в яких світова історична соціальна динаміка представлена у вигляді зміни цивілізацій. Зміст теоретичних концепцій цивілізаційних теорій залежить від розуміння її авторами поняття "цивілізація".

Цивілізаційні теорії мають універсальний характер, історія розглядається як багатоваріантний процес. Цивілізаційного підходу притаманні полілінійність, його принципи можна використовувати для аналізу історії будь якої країни або групи країн, вони значною мірою враховують і можуть включати методики інших шкіл і напрямів, мають порівняльний (компаративістський) характер – історія окремих цивілізацій розглядається порівняно з історією інших. Об'єктом дослідження виступають циклічні закономірності або динамічні універсали розвитку цивілізацій.

Відмінності між окремими цивілізаціями, які віддзеркалюються у відмінностях в їх зовнішньополітичному курсі, передбачають не тільки їх порівняння – компаративний аналіз, але і з'ясування причин цих відмінностей та їх витоків.

У XX ст. виокремлюються два напрями дослідження цивілізацій – матеріалістичний і культурно-історичний.

Матеріалістичний напрям робить акцент на дослідженні економіки, матеріального виробництва, способів хазяйнування та відносинах, що ними породжуються.

Це не означає ігнорування ролі духовного фактора. Але він пов'язується з типом технології або соціальності.

У межах даного підходу цивілізація розглядається як визначений ступінь в розвитку суспільства і культури і тим самим вона протиставлена дикунству та варварству. Головні ознаки цивілізації – приватна власність та гроші, розвиток землеробства, торгівля, міста, класове суспільство, держава, релігія, писемність. Таким чином, цивілізація стає однією з характеристик класового суспільства.

Одним із засновників цивілізаційного підходу до історичного процесу став російський учений, історик, біолог, соціолог Н.Я.Данілевський, автор книги "Росія та Європа", який вважав, що головні суб'єкти історичного процесу – не держава або нація, а культурно-релігійні спільноти (культурно-історичні типи) і підкреслював принципові цивілізаційні розбіжності Росії та Європи. Ідеї цивілізаційної унікальності знайшли відображення в працях К.М.Леонтьєва, О.Шпенглера, А.Тойнбі, С.Хантингтона та ін.

Серед сучасних концепцій розвитку цивілізацій можна виокремити циклічні, лінійні, коваріантні та пост-модерністські концепції.

У межах циклічних концепцій поширюються ідеї щодо культурно-історичних типів локальних цивілізацій, які переживають подібні етапи історичного розвитку, ідеї щодо поліциклічності історичного процесу. Отже, локальні цивілізації відображають культурно-історичні, етнічні, релігійні, економіко-географічні особливості країни або групи країн.

Принцип поліциклічності знаходить відображення у виокремленні локальних цивілізацій. Початок історії людства був всюди однаковий, характеризувався наявністю однотипних соціальних структур, однотипних форм ведення господарства, засобів трудової діяльності.

Потім з'являються цивілізаційні розбіжності. Історичний досвід свідчить про плюралістичний розвиток світу. У той же час у цивілізаційному різноманітті простежуються певні закономірності, для узагальнення яких доцільно ввести укрупнену одиницю аналізу – тип цивілізації.

З погляду російської дослідниці Л.І.Семеннікової, цивілізація – це спільнота людей, які мають спільні фундаментальні основи ментальності, основоположні духовні цінності та ідеали, стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі [4]. Під ментальністю в даному контексті розуміється наявність у людей того чи іншого суспільства спільного розумового інструментарію, психологічної основи, яка дає їм змогу по-своєму сприймати та усвідомлювати світ і самих себе.

Існує кілька варіантів типології локальних цивілізацій. Перший передбачає дихотомний поділ на західні та східні. До західних цивілізацій належать майже всі розвинені країни. Їх історичні коріння формувалися під впливом античності, християнства, індивідуалізму та демократичних традицій.

Східні цивілізації сформовані під впливом мусульманства та буддизму, провідної ролі держави, домінування колективізму та бюрократії над правами особистості.

Другий варіант передбачає поділ на традиціоналістські та техногенні типи. Кожний з цих типів представлений багатьма локальними цивілізаціями.

За типами розвитку виокремлюють непрогресивні форми існування (природні суспільства), яким притаманні відсутність розвитку, статичність суспільства. До цього типу належать народи, які живуть у межах природного річного циклу, в єдності та гармонії з природою, цивілізації циклічного розвитку (цивілізації Сходу) та цивілізації прогресивного типу розвитку (греко-латинська, західна цивілізації).

Із самого початку західний світ розвивався в межах внутрішньої полярності Схід-Захід. Західній цивілізації притаманна початковість, що виникає як безперервне продовження минулого далеких йому народів, минуле, яке вона засвоює, переробляє та перетворює. Від іудеїв вона запозичила релігійні імпульси, від греків – філософію та мистецтво, від римлян – римське право та високий ступінь організованості держави.

Протягом всієї своєї історії європейці планомірно завоювали життєвий простір. Саме в Європі формується поняття "цивілізація", яке поступово набуває значення основної типологічної (розмежувальної) одиниці історії.

За походженням цивілізації поділяються на первинні, вторинні тощо. Первинні – це цивілізації з мінімальним зовнішнім впливом: шумеро-вавілонська, єгипетська, індійська, китайська, крито-мікенська, майська та інкська. Вторинні цивілізації виникають під впливом сусідніх або завдяки асиміляції.

Лінійні концепції розвитку були засновані на уяві, що людство розвивається від старого до нового, від нижчого до вищого з послідовним збільшенням досконалості суспільства на основі прогресу. Її підвалини закладені ще в XVI–XVIII ст. Американський дослідник Ф.Фукуяма поділяє історію людства на два періоди: історія і постісторія, коли знайдено оптимальні шляхи розвитку людства – ліберальна демократія та ринок. Після цього припинився процес утворення локальних цивілізацій.

Теорії стадіального розвитку людства досліджують цивілізацію як єдиний процес прогресивного розвитку людства, в якому виокремлюють визначені стадії – локальні цивілізації.

У межах цих теорій міжнародні відносини досліджуються на кожному окремому етапі, на структурному рівні – між групами синхронних цивілізацій, між окремими елементами цивілізаційної системи.

Згідно з коваріантною теорією К.Ясперса, історичний час обмежений початком і кінцем і поділяється на чотири періоди. К.Ясперс починає відлік історичного часу з III тис. до н.е., виокремлюючи "осьовий час" (приблизно 500 років), коли сформувалась сучасна людина з усією повнотою її духовного світу. На підставі цього розвиток суспільства проходить етапи доісторії (передісторії), стародавніх культур, осьового часу, технічного віку.

Історія окремих локальних та регіональних цивілізацій розпочинається, коли майже одночасно виникають стародавні культури – шумеро-вавілонська, єгипетська, єгейський світ, доарійська культура долини Інду, культура Китаю.

На етапі осьового часу (800–200 рр. до н.е.) відбувається розділення на Схід та Захід, світ Передньої Азії та Європи починає протистояти двом іншим світам – Індії та Китаю.

Відповідно до цього ним виокремлюються такі чотири ризи в історії: виникнення мов, винайдення знарядь праці; виникнення високих культур Єгипту, Месопотамії, Індії, Китаю (V–III тис. до н.е.); духовне основоположення людства, становлення історії людства.

Розпочата в Європі науково-технічна ера набула всеосяжного характеру. Світова історія пов'язана з розвитком новоєвропейської науки і техніки та загальною інтеграцією людства.

Розбіжності в поглядах щодо існування єдиної світової цивілізації можна узагальнити таким чином:

□ заперечення самого факту існування єдиної світової цивілізації, розгляд історії людства як історії існування окремих цивілізацій, які розвиваються за своїми власними законами;

□ визнання процесу формування єдиної світової цивілізації.

Ритми розвитку локальних цивілізацій синхронізуються з ритмами розвитку єдиної світової цивілізації як етапами в розвитку історії людства (наддовгостроковими історичними циклами). Їх ознаками є визначений рівень потреб, здібностей, знань, навичок та інтересів людини; відмінні технологічні та економічні засоби виробництва; устрій соціальних і суспільних відносин; рівень розвитку духовного відтворення.

Геокультурні підходи цивілізаційної теорії активно взаємодіють з гео економічними основами світо-системної теорії.

Світосистемна теорія виникає на стику неомарксизму та французької школи Анналів, яка сформувалась навко-

ло журналу "Анналі економічної та соціальної історії", заснованого в 1929 р. М.Блоком та Л.Февром. Вона була започаткована працями Ф.Броделя, зокрема "Середземномор'я та сучасний світ в епоху Філіпа II", "Матеріальна цивілізація, економіка та капіталізм, XV-XVIII ст.", де дано опис регіональної економіки як мережі відносин, висловлений погляд про те, що матеріальна основа, економічна історія визначає розвиток суспільств. Ф.Бродель вважав, що відносини людей у процесі виробництва визначаються її економічною та соціальною історією [5].

Цілісна історична система утворюється із сукупності взаємодії соціальної, економічної, політичної та культурно-психологічної підсистем. Вона є взаємозв'язком низки факторів, які створюють великомасштабну взаємодію різних елементів. Соціальна (біосоціальна) підсистема об'єднує все, що має відношення до існування людей, засобу життя, відтворенню населення. Економічна підсистема включає виробництво, обмін, регулювання економіки, техніку, систему комунікацій. Культурно-психологічна підсистема включає всі вияви духовного життя – цінності, норми, знаково-комунікаційні системи, які забезпечують взаємодії людей.

Головну увагу Ф.Бродель приділяє матеріальній діяльності людей, аналізує її через технологічну сторону. Він не бачив циклічності в динаміці цивілізацій, запроваджував категорію "велика тривалість" – тривалий історичний час, протягом якого існує цивілізація і зберігається накопичений досвід.

Одним з представників цієї теорії є американський вчений І.Уоллестайн, автор праці "Сучасна світова система" (1980) [6], який після смерті Ф.Броделя очолив в американському університеті штату Нью-Йорк спеціальний Центр дослідження економічних та історичних систем та цивілізацій ім. Ф.Броделя. Активний розвиток цього напрямку відбувається в 60-х рр. XX ст., паралельно з виникненням глобалістики та усвідомленням глобальних проблем і процесів взаємозалежності різних країн та народів.

Під світовою системою розуміється соціальна система глобальних масштабів, яка об'єднує всі суспільства в єдиний світовий соціальний порядок. Основа світо-системного підходу – розгляд регіонів світу або світу в цілому як системи взаємодій, які складаються історично, де окремі держави, спільноти або цивілізації розглядаються тільки як тимчасовий результат з'єднання тих чи інших системних факторів. Світ є історичною системою, світо економікою, заснованою на розподілі праці. Її центр – капіталістичний Захід. Ця світосистема виникає в Європі й поширюється всім світом. Рушійна сила світо економіки – накопичення капіталу. Світо системному підходу притаманний розгляд та розуміння сучасного людства як взаємопов'язаної спільноти, яка формується через взаємодію різних господарських і політичних структур. Це відрізняє світосистемний підхід від цивілізаційного.

Світова система визначається як утворення з єдиним поділом праці та великою кількістю культур. У межах категорії "цивілізація" виокремлюється два підтипи: світові імперії, в яких поділ праці між суспільствами здійснюється в межах єдиної імперської спільноти; світо економіки, в яких політична система складається з багатьох держав, конкуруючих одна з одною в межах міждержавної системи.

Західна, "центральна" світосистема складається з ядра, периферії і проміжної зони – напівпериферії, які динамічно пов'язані відносинами домінування та залежності.

Країни ядра домінують у світовій економіці завдяки структурній позиції в системі та національним характеристикам, які пов'язані з цією позицією. Ядро – це зона, що набуває прибуток. Домінування ядра в глобальному масштабі є наслідком широких політичних і військових зв'язків. Структурне положення периферійних країн ставить їх в залежність від країн ядра. Периферія – зона, що втрачає прибуток. Напівпериферійні країни займають проміжне становище в світовій системі.

Формування центрально-периферійних відносин, осьовий поділ праці між ядром та периферією створює напругу, яка стимулює розвиток системи в цілому. Критеріями світової системи є засіб виробництва, торгівля, безперервне накопичення капіталу.

Інший представник світосистемної теорії А.Франк, вважає, що накопичення капіталу було рушійною силою історії завжди, не тільки на сучасному етапі. Воно існує понад 1500 років. У світовій історії існувало багато світосистем, сучасна світосистема розвивається протягом 5000 років [7].

Наявність значної кількості світосистемних концепцій свідчить, що ці дослідження перебувають на початковій фазі, на етапі формування та обґрунтування базових принципів і положень і стверджувати про нову парадигму історичного процесу можна поки що гіпотетично. Але цей напрям є найбільш перспективним та адекватним у дослідженні та осмисленні глобальних політичних процесів.

У той же час відносна обмеженість існуючих макро-соціологічних концепцій у спробах пояснити глобальні політичні процеси ставлять на порядок денний необхідність їх подальшої розробки на основі досягнень сучасної науки та існуючих політичних реалій.

1. Советская внешняя политика в годы "холодной войны" (1945-1985). Новое прочтение / Отв. Ред. Л.Н.Нежинский. – М., 1995. – С. 9.
2. Ерасов Б.С. Цивилизация: Универсалии и самобытность / Отв.ред. Н.Н.Зарубина. – М., 2002. – С. 8-9.
3. Качура А.В. Цивилизационные конфликты // Глобалистика: Энциклопедия / Гл. ред. И.И.Мазур, А.Н.Чумаков. Центр научных и прикладных программ "ДИАЛОГ" – М., 2003. – С. 114-6.
4. Семеновичева Л.И. Цивилизации в истории человечества. – Брянск, 1998. – С. 16.
5. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV-XVIII ст.: В 3-х т. – М., 1988–1993.
6. Wallerstein I. The Modern World System. Capitalist Agriculture and the origins of the European World Economy in the Sixteenth Century. – N.Y. 1974.
7. Ерасов Б.С. Цивилизации и мировые системы. Основные принципы миротемного подхода // Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия. – М., 1999. – С. 524.

Надійшла до редколегії 22.11.04

В.В. Копійка, д-р іст. наук

СТАНОВЛЕННЯ НОВОГО ФОРМАТУ ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

Розглянуто процес еволюції відносин між Україною та ЄС у контексті розширення на схід та формування стратегії сусідства.

The evolution of Ukraine-EU co-operation in the context of enlargement eastwards and neighbourhood strategy is examined.

Процес розширення Європейського Союзу, який можна характеризувати майже як перманентний, не лише вносить принципові зміни в геополітичну карту Європи, яка поступово перетворюється на суцільне регіональне інтеграційне об'єднання, але й змушує ЄС внести суттєві корективи до інтеграційної стратегії, в тому числі, що стосується відносин з країнами, які стають його новими сусідами. Характерною рисою політики ЄС є прагнення виробити універсальну стратегію відносин, яка б у нових умовах визначала його політику щодо третіх країн, які мають спільний кордон та тісні економічні стосунки з ЄС. І хоча після розширення ЄС матиме на східних кордонах лише країни, що свого часу входили до складу колишнього Радянського Союзу, останні значно різняться за своїм економічним потенціалом, рівнем демократизації суспільства, зовнішньополітичними пріоритетами.

Особливе місце в цьому контексті займає Україна, яка досить послідовно добивається врахування такої диференціації при формуванні комунітарної стратегії щодо нових незалежних держав на європейському просторі колишнього СРСР. Виправданням такої позиції якоюсь мірою може слугувати хоча б той факт, що після прийняття ЄС в середині 1999 р. Пакту стабільності для Північно-Східної Європи, який не тільки залучив Балканські країни до європейського інтеграційного процесу, але й відкрив для них перспективи вступу до ЄС, Україна фактично лишається єдиною посткомуністичною державою в Європі (разом з Молдовою), яка прагне в майбутньому стати членом ЄС.

На фоні активної підтримки Україною процесу розширення ЄС на схід та проголошення європейського вибору в її зовнішньополітичній стратегії, відсутність диференційованого підходу до європейських країн пострадянського простору оцінюється українським керівництвом як можлива небезпека встановлення нової межі на західних кордонах країни. Важливі зміни в підходах щодо відносин України з ЄС намітилися після квітневого 2002 р. саміту ЄС в Люксембурзі, який разом з остаточною датою розширення на схід намітив основні положення концепції відносин з новими сусідами ЄС, у тому числі на його східних кордонах (Росія, Україна, Молдова, Білорусь). Про це свідчать також результати третьої щорічної конференції Україна – ЄС "Ширша Європа: перспектива України", що пройшла в березні 2003 р. в Брюсселі і була присвячена узгодженню позицій сторін у світлі підготовленої Європейською Комісією комунікації "Ширша Європа – сусідство: нові рамки відносин з новими східними та південними сусідами" [1].

Обговорюваний на конференції документ ЄК, став свого роду компромісом між прагненням України мати більш чіткі інтеграційні перспективи та бажанням ЄС не зв'язувати себе подібними зобов'язаннями. Так, запропонований ЄС особливий "статус сусідства", хоча й не відкриває безпосередніх інтеграційних перспектив, усе ж виводить сьогодні взаємовідносини ЄС – Україна на формати співробітництва, які за виключенням членства відповідають рівню співробітництва з країнами ЦСЄ.

Значення розробленого Комісією документа не викликає серед українських політиків і дослідників однозначної оцінки [2]. У цьому контексті, для більш об'єктивного розуміння змісту та наслідків для України нової концепції ЄС, особливо цікавим сьогодні є дослідження умов та основних причин її прийняття, що, у свою чергу, є неможливим без висвітлення історичних аспектів формування співробітництва ЄС з новими незалежними державами (ННД) пострадянського простору. Необхідність становлення нових форматів співробітництва з країнами регіону виникла зразу ж після розпаду СРСР в грудні 1991 р. Уже 9 січня 1992 р. ЄК внесла пропозицію до Ради ЄС про необхідність замінити Угоду про партнерство та співробітництво 1989 р. (УПС) з Радянським Союзом на угоди, які б враховували нові політичні та економічні реалії, у тому числі процес демократизації та перехід до ринкової економіки. Новий підхід до ННД мав виключати принцип будь-якої диференціації, що знайшло своє відображення в спільній основі нових угод, які представляли свого роду синтез стандартних угод про торгівлю та співробітництво і далекосяжних за змістом Європейських угод. Основна мета УПС, враховуючи такі негативні наслідки розпаду Радянського Союзу, як спад виробництва, інфляція, безробіття, полягала, в першу чергу, в сприянні відновленню співробітництва між колишніми республіками СРСР та формуванню єдиного економічного простору. У результаті всі УПС, за винятком УПС з Росією, у Розділі I "Основні принципи УПС" як основний принцип взаємовідносин з ЄС проголошують розвиток "співробітництва між ННД" [3].

Подібний підхід ЄС до відносин з ННД на початку 90-х рр. першочергово мав за мету нейтралізацію дестабілізаційних ефектів, що виникли в результаті розпаду СРСР та поширення на пострадянський простір зони стабільності та безпеки. Про це свідчить включення до УПС таких положень, як сприяння відкритості ринків ЄС, співробітництво у фінансовій сфері та економічне співробітництво, надання технічної допомоги, що мали сприяти економічному зрос-